

סימן ג

מציון תצא תורה, מירושלים הלכה

פסוקי "אתה הראת" שאומרים קודם "הקפות" מסתיימים בפסוק: "כי מציון גו". מדוע לאחר שכבר אמר "מציון תצא תורה", חוזר ואומר שוב "ודבר ה' מירושלים"? / מכיון שזהו רק חלקו של פסוק, איך מתאימה כאן תיבת "כי", המקשרת בין סיום הפסוק לתחילתו? / ביאור מפורט בכל הדיוקים שבכתוב זה, בשני האופנים בלימוד התורה - "ציון" ו"ירושלים" ובמעלת הלימוד דהלכה למעשה

כפל לשון בכתוב "מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"

א. הפסוק האחרון שאומרים בסדר "אתה הראת" שלפני ה'הקפות', הוא: "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".¹

והנה בפסוק זה קיים כפל לשון: בתחילה אומר "מציון תצא תורה", ואחר כך חוזר ואומר "ודבר ה' מירושלים".

ולכאורה משמע, שאכן הכתוב חוזר וכופל אותו העניין - לשם הדגשה וחיזוק; ורק שלצורך

(1) ב, ג. ועד"ז במיכה ד, ב. (ביאור הכתוב על דרך הקבלה והחסידות - ראה אור התורה להצמח צדק ישעי' שם. וש"נ).

יופי המליצה משנה לשונו: בתחילה "ציון" – ושוב "ירושלים", בתחילה "תורה" – ולבסוף "דבר ה'" (ובדרך זו נקטו מפרשי התנ"ך בכמה מקומות).

אמנם כד דייקת שפיר, הרי ידוע שבתורה בכלל ובתורה שבכתב בפרט הכל הוא בדיוק נפלא, עד כדי כך שלמדים כמה הלכות מייטור או שינוי לשון בתורה (אפילו בדרך "פשוטו של מקרא"², ועל אחת כמה וכמה בדרך הרמז והדרוש כו');

ולכן גם בנידון דידן, מסתבר לפרש שהאריכות כאן אינה כפל לשון בעלמא, אלא שבכל חלק מן הפסוק יש תוכן מיוחד, כדלקמן בארוכה.

שני דרכים בלימוד - לימוד תורה ולימוד הלכה למעשה

ב. בכדי לבאר את פרטי הדיוקים שבכתוב, נקדים ביאור כללי במעלת הלימוד ההלכה למעשה, לגבי הלימוד בתורה בכלל:

דהנה, לימוד התורה בכלל, כולל בתוכו גם עניני שקלא וטריא, ענינים של "הוה אמינא" שלבסוף נדחים מההלכה וכו'.

ובפרטיות: בכללות התורה (שלא בחלק ההלכה) ישנה התחלקות ואופנים שונים. וכגון: ב"מקום שנהגו"³ באופן זה – צריך לעשות כך; ואילו ב"מקום שנהגו" באופן אחר – יש לנהוג באופן זה וכו'.

וכן בעניני הלכה ממש, נותנת התורה אפשרות להתחלקות בין מקום למקום; "באתריה דרב" הלכה כמותו, ואילו ב"אתריה דשמואל" הלכה כשמואל⁴. ואפילו במחלוקת הידועה שבין בית שמאי ובית הלל, הרי קודם שנחתכה ההלכה ונפסקה כבית הלל, ניתנה הרשות לכל אחד לנהוג כדעתו⁵.

יתירה מזו: גם לאחר שנקבעה ההלכה כבית הלל – אין הפירוש שדעת בית שמאי נדחתה מן ה"תורה", ח"ו וח"ו. אפילו כאשר אמרו ש"בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה"⁶ – עדיין

(2) ראה פירוש רש"י על התורה בפרשת בשלח, בשירת היס. ובכ"מ. וראה בארוכה לקוטי שיחות חל"א שיחה ב' לפ' בשלח.

(3) פסחים פרק ד. בבא בתרא בתחילתה. ועוד.

(4) ראה שבת יט, ב.

(5) וראה עירובין ו, ב ואילך.

(6) ברכות לו, ב. וש"נ.

נחשבת דעת בית שמאי כדיעה בתורה, וכמאמר חז"ל⁷: "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" (ועד כדי כך שלעתיד לבוא עתידה ההלכה להיפסק כבית שמאי, כדאיתא בספרים⁸).

ואף גם זאת מצאנו, אשר אפילו סלקא דעתך של הגמרא - שנדחתה לגמרי - גם היא חלק מהתורה שניתנה מפי הגבורה⁹! וכאשר יהודי לומד רק את הסלקא דעתך או רק את הקושיא שבתורה - בלי ללמוד בשעה זו את המסקנה והתירוץ - הרי הוא מחוייב בברכת התורה¹⁰; הוא אומר על ה"סלקא דעתך", או על אותה שיטה יחידה שלא נפסקה הלכה כמותה - "ונתן לנו את תורתו", תורת ה'.

הלכה פסוקה - "דבר ה' זו הלכה"

ג. אולם, עם היות שמצד כללות התורה יש מקום לאופנים וסברות שונות, ועל כולם נאמר "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" - הרי כאשר מדובר על פסק הלכה למעשה, בזה אין מקום לסברות שונות, אלא הדבר בא באופן חתוך, השולל את כל הסברות האחרות.

ולפום ריהטא צריך ביאור: אם ה"תורה" נתנה מקום לכמה אופנים - איך באה ה"הלכה" ושוללת אותם? ובסגנון האמור: אם גם דעת בית שמאי נכונה היא מצד התורה, וגם היא "דברי אלוקים חיים" - איך יתכן כי כאשר מדובר על פסק הלכה למעשה שוללים את שיטת בית שמאי מכל וכל?

ומבואר בעומק העניין בתורת החסידות¹¹, דאין סתירה בדבר - כי שני הענינים באים משתי מדרגות:

יש את מדרגת שם "אלוקים" [וליתר דיוק: מדרגת "אלוקים חיים"¹²] - שמצד מדרגה זו יש

(7) עירובין יג, ב.

(8) לקוטי תורה קרח נד, סע"ב ואילך. וש"נ.

(9) וכן כתב בספר "לקוטי לוי יצחק אגרות" (לאאמור"ד ז"ל), בע' רסו: "שאינן ספק כלל וכלל, שכל מה שנאמר בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, הן בהלכה והן באגדה, ובכלל הספרים שחיברום חכמים צדיקים שלמדו תורה לשמה, וכן ההלכה שעליה אמרו אחר כך שבדו"א היא. כולם ממש אמר ה', ובאותו הלשון שנאמרו, כמו שהוא ממש. וה' עצמו אומר ההלכה, והוא עצמו אמר שבדו"א היא. וכן כל האיבעיות שנשארן בתיקון, והדברים שנשארן בתשובתא - כולם אמרם ה', והוא אמר גם כן התיקון והתשובתא וכדומה".

(10) להעיר מעירובין נג, סע"א. שם סה, א. סוף הוריות. ועד"ז בכ"מ.

(11) ראה בארוכה אור התורה יתרו ע' תתצ ואילך. ד"ה וידבר אלוקים תרכ"ז. המשך תרס"ו ע' תלא ואילך. ועוד.

(12) שהיא נעלית יותר ממדרגת "אלוקים" סתם - ראה פרדס ש' ערכי הכינויים בערכו. מאורי אור בערכו. שערי אורה (להר"י גיקטלייא) ש' ח.

ריבוי והתחלקות, כמה אופנים שונים וכולם אמת. דזהו שנקרא בשם "אלוקים" – לשון רבים¹³, דמצד מדרגה זו ייתכן עניין של ריבוי והתחלקות, כביכול, ועל זה אמרו "אלו ואלו דברי אלוקים חיים": שתי השיטות יש להן מקור במדרגת "אלוקים חיים" (דמצד מדרגה זו יש סברא לכאן וסברא לכאן);

אך למעלה מזה יש את מדרגת שם "הוי"ה" – שעליו אמרו כי הוא "שם המפורש"¹⁴, "שם העצם"¹⁵ ו"שם המיוחד"¹⁶. ומצד מדרגה זו אין מקום להתחלקות וריבוי, אלא יש רק מסקנה אחת. וזו מעלתה של ההלכה (לגבי חלקים אחרים בתורה), שההלכה הפסוקה מקורה במדרגה זו של שם "הוי", וכמפורש בגמרא¹⁷: "דבר הוי' – זו ההלכה".

וזהו שההלכה נפסקת באופן חתוך, השולל את הסברא האחרת – ולדוגמא: ההלכה קובעת ופוסקת כי הלכה כבית הלל שדבר פלוני מותר הוא, ושוללת את שיטת בית שמאי שדבר זה אסור הוא – כי אף ששיטת בית שמאי יסודתה בהררי קודש ויש לה מקום מצד מדרגת "אלוקים חיים", הרי מצד מדרגת "הוי", שמשם מקור הפסק ההלכה ולמעשה, אין מקום לשיטה זו ולכן למעשה יש לנהוג כדעת בית הלל שהדבר מותר בתכלית.

ומה יומתק בדרך זו מה שפירשו חז"ל¹⁸ את לשון הכתוב¹⁹ "והוי' עמו" – "שהלכה כמותו"; דכדי לזכות לפסוק ההלכה למעשה, אין מספיק מדרגת שם "אלוקים", אלא דוקא כאשר "הוי' עמו", שדוקא ממדרגה זו בא פסק ההלכה באופן חתוך.

"תורה" ו"דבר ה'" – מ"ציון" ו"ירושלים"

ד. ומעתה יש לומר, שזו כוונת הכפל בכתוב, "כי מציון תצא תורה – ודבר ה' מירושלים": "תורה" הוא שם כללי לכל הענינים שבתורת אמת, ובכלל זה גם הסברות שנדחו מהלכה,

(13) ראה גם רש"י וירא כ, יג. וישלח לה, ז.

(14) סוטה לח, א. סנהדרין ס, א. רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ו ה"ב.

(15) כסף משנה הל' ע"ז פ"ב ה"ז. פרדס שיי"ט. מורה נבוכים ח"א פס"א ואילך. עיקרים מאמר ב' פכ"ח.

(16) סוטה וסנהדרין שם. [והוא המיוחד כו' וכל השמות כלולים בו. וראה בארוכה – פרדס שם; שערי אורה הנ"ל ש' ה; תורה אור ס"פ נח; אור התורה יתרו ע' תתלה ואילך. ועוד].

(17) שבת קלח, ב (ולהעיר מפירוש רש"י על אתר). וראה גם בהמשך הסוגיא שם: "דבר ה' ולא ימצאו" – "שלא ימצאו הלכה ברורה כו".

(18) סנהדרין צג, ב.

(19) ש"א טז, יח.

הדיעות שאין הלכה כמותן וכו', שגם הן חלק מתורת אמת וגדול שכר הלומד ומעיין בהם ("דרוש וקבל שכר . . יגדיל תורה ויאדיר"²⁰); אך "דבר הוי" קאי רק על "דבר הוי" זו הלכה", הלכה פסוקה המורה דרך בהנהגה למעשה.

ועל זה אומר הכתוב, אשר "מציון תצא תורה" – ה"תורה" בכללותה שייכת היא ל"ציון" עיר הקודש בכלל; אך "דבר הוי" – "זו הלכה" – "מירושלים", שייכת דוקא להפרט שעל שמו נקראת העיר בשם "ירושלים"²¹.

ותוכן הכדל זה – בעבודת האדם²²:

הנה דבר זה אינו צריך לפנים, אשר כדי לזכות לכוון לאמיתתה של תורה הרי זה על ידי שיהודי לומד את התורה בקדושה ובטהרה – וזהו התוכן של "מציון תצא תורה", שכדי להגיע למצב של "תצא תורה", תורה לאמיתתה, צריך האדם להעמיד את עצמו במדרגת קדושה על דרך "ציון" עיר הקודש;

אולם כדי לזכות לכוון ל"דבר הוי" זו הלכה" – על זה לא מספיק בחינת "ציון", וצריך להיות דוקא בחינת "ירושלים":

כדי לפסוק הלכה באמת לאמיתו נדרש האדם להיות בשלימות היראה – הוא מתיירא פן חלילה יעלה מכשול בידו, ופסק ההלכה שלו לא יהיה מכוון לרצון הקב"ה²³. ויראה זו היא המביאתו לידי יגיעה גדולה וחזקה ביותר – יותר מכפי שהיתה יגיעתו על דרך הרגיל – ועד לכוון להלכה באמת לאמיתתה.

וזהו ענינה של "ירושלים", שנקראת כן על שם "יראה שלם"²⁴, שלימות היראה. בכדי לכוון אל ההלכה לאמיתתה אינה מספיקה יראה סתם, אלא דוקא "יראה שלם", שהיא המביאה לידי מסקנה שלמה של ההלכה באמת לאמיתתה.

(20) חולין טו, ב.

(21) ולהעיר מפרש"י יומא עז, סע"ב.

(22) ההבדל בין "ציון" ו"ירושלים" ע"ד הקבלה והחסידות – ראה לקוטי תורה: במדבר ט, א; דברים א, ב ואילך. רשימות הצמח צדק לתהלים (יהל אור) קמז, יב. וש"נ. ד"ה שבחי ירושלים תרכ"ז. לקוטי לוי יצחק: לזהר ח"ב ע' רפד; ליקוטים על מארז"ל ע' קעא. ועוד. – ויש לתווכך עם המבואר בפנים.

(23) וכמבואר בהמשך הידוע בשם "המשך תרס"ו" – ע' תו, וע' תכ ואילך.

(24) בראשית רבה פנ"ו, י. תוספות ד"ה הר (תענית טז, א).

”ציון” וסימן לעניינים שלמעלה

ה. ליתר ביאור, ובעומק יותר:

מבואר בספרים בעניין מחלוקת בית שמאי ובית הלל (ועוד כיו”ב), אשר הטעם שבית שמאי אומרים כך ובית הלל באופן אחר – נובע מצד החילוק ביניהם בשרשם למעלה.

ובלשון התניא²⁵: ”בית שמאי שרש נשמתם מבחינת שמאל העליון, ולכן היו דנין להחמיר תמיד בכל איסורי התורה; ובית הלל שהיו מבחינת ימין העליון, היו מלמדין זכות להקל ולהתיר איסורי בית שמאי, שיהיו מותרים מאיסורם ויוכלו לעלות למעלה” (אלא ש”אף על פי כן, בכמה דברים היו בית שמאי מקילין מפני התכללות שרש נשמתם שהוא כלול גם מימין, וכן שרש נשמת בית הלל כלול גם משמאל כידוע דרך ומדות קדש העליון . . . וכל המדות כלולות זו מזו”).

ומעתה מובן, שכאשר בית שמאי באו ואמרו על דבר פלוני שהוא ”אסור” – אין זה רק מצד הבנת שכלם האנושי, אלא גם ובעיקר משום שמצד שרשם במדות העליונות למעלה כן היא המדה, לאסור דבר זה. וממוצא דבר נמצאנו למדים גודל מעלתם, ששיקול שכלם מיוסד ושייך הוא למדת הגבורה העליונה.

וזהו עומק הפירוש בעניין ”כי מציון תצא תורה” – דזה ש”תצא תורה” על ידי חכמי ישראל, הרי אין זה מצד יגיעת שכלם האנושי בלבד, אלא זהו משום שזכו להיות בבחינת ”ציון”:

”ציון” הוא מלשון ”סימן”²⁶, וכמו ”הציבי לך ציונים”²⁷. והיינו, שכמו שאמרו²⁸ על ציון כפשוטו, ש”ירושלים של מטה” הרי היא מכוונת ”כנגד ירושלים של מעלה”, כך הסברא בתורה שנלמדת על ידי בית שמאי הרי היא בבחינת ”ציון” ו”סימן” להעניינים שלמעלה; דעל ידי שעבדו והתייגעו בויכוח ועידון מציאותם, הגיעו למדרגה שדעתם ושכלם מכוון ומתאים ל”בחינת שמאל העליון”! ועד”ז הוא בכל מי שלומד תורה כדבעי.

25) אגרת הקודש סי”ג. וראה גם בהקדמת לקוטי אמרים: ”בהלכות איסור והיתר . . . מצאנו ראינו מחלוקת תנאים ואמוראים מן הקצה אל הקצה ממש ואלו דברי אלוקים חיים לשון רבים, על שם מקור החיים לנשמות ישראל הנחלקות דרך כלל לשלשה קוין, ימין ושמאל ואמצע, שהם חסד וגבורה וכו’, ונשמות שרשן ממדת חסד הנהגתן גם כן להטות כלפי חסד להקל כו’ כנודע”. וכן מבואר בכ”מ.

26) לקוטי תורה דברים א, סע”ב.

27) ירמ’ לא, כ.

28) תנחומא ר”פ פקודי. זח”א פג, ב.

1. ברם, כל העבודה והיגיעה שמצד האדם, בעידון וזיכון של מציאותו, בסילוק כל התאוות וכל הפניות והנטיות שמצד הגוף כו' – אף שנצרכת עבודה זו במאוד בשביל לזכות לכוון לאמיתתה של תורה, הרי אין בה די כדי לזכות לכוון לאמיתתה של הלכה.

והטעם לזה:

כיון שההלכה הפסוקה מקורה ממדרגת "הוי", "שם העצם" – הרי כמה שיעמול האדם ויטייע בכחות עצמו, לא יצליח להיות 'כלי' מתאים שיאיר בו רצון העליון כפי שהוא מצד שם "הוי".

כאשר במדרגת "אלוקים חיים" עסקינן – הרי כיון שבמדרגה זו יש התחלקות וצמצום כו', הרי על ידי עבודה ויגיעה מתאימה יוכל האדם לזכות למצב שבו שיקול שכלו מכוון ומתאים למדרגה זו, וכאשר הוא אומר "אסור" או "מותר" הרי דבריו הם בבחינת "ציון" ו"סימן" להענינים כפי שהם במדרגה זו ד"אלוקים חיים";

אך כאשר מדברים במדרגה הנשגבה של שם "הוי" – כאן לא שייך לומר ששיקול שכלו של האדם יעשה מתאים ומכוון למדרגה זו, דמצד הפלאתה ומעלתה הרי היא רחוקה מן האדם בתכלית, וכמה שיזכך האדם את שכלו ויתעלה לא יועיל לו מאומה לעניין זה.

הדרך לזכות ולכוון לאמיתתה של הלכה, "דבר הוי" – היא רק על ידי תכלית הביטול: כאשר האדם מבטל שכלו מכל וכל, ו'מניח' את מציאות עצמו על הצד לגמרי – אזי, כיון שאינו בא להשיג התורה באמצעות טיב כלי שכלו, אלא 'יוצא' הוא מגדרי מציאותו המוגבלת, אפשר לו להגיע לכך שיתגלה בו רצון הקב"ה כפי שהוא מצד דרגה זו הנעלית דשם "הוי", שאינו שייך להיתפס בשכל ומציאות האדם כפי שהוא.

ואמנם כן, איתא בגמרא²⁹ בטעם שנפסקה ההלכה כבית הלל, דאין זה שמצד כוחות שכלם היו באופן נעלה יותר מבית שמאי (אדרבה: על בית שמאי אמרו³⁰ ש"מחדדי טפיי"), אלא "מפני שנוחין ועלובין היו" – תכלית הביטול, שדוקא על ידי זה זכו שיאיר בשכלם "דבר הוי" ולכוון אל ההלכה.

וזהו איפוא תוכן העניין של "דבר הוי" מירושלים: "כדי להגיע ל"דבר הוי", שתאיר בהאדם ההלכה לאמיתתה, כפי שהיא מצד רצון הקב"ה – הרי זה רק על ידי "ירושלים", יראה שלימה, תכלית הביטול³¹.

(29) עירובין יג, ב.

(30) יבמות יד, א.

(31) לפ"ז יש לבאר גם את כפל הלשון שבכתוב לפני כן – "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה', אל בית אלקי יעקב, וירוננו מדבריו ונלכה באורחותיו", דלפום ריהטא נראה, שגם בזה יש כפל לשון: (א) "וירוננו מדרכיו", (ב) "ונלכה באורחותיו".

ביאור סדר הכתובים בפסוקי "אתה הראת"

ז. ולאחרי שנתבאר כל זה, יש להוסיף ולומר דבר חדש בעניין נוסח סדר "אתה הראת":

הנה בסדר זה של "אתה הראת" אין אומרים פסוק זה בשלימותו ("והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה', אל בית אלקי יעקב, ויורנו מדבריו ונלכה באורחותיו"), אלא רק את חלקו האחרון – "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

ולכאורה אינו מובן, דכיון שאומרים רק חלק זה של הפסוק, ולא את חלקו הראשון – איך מתאימה כאן תיבת "כי", שעניינה הוא אקשר בין סיום הפסוק לתחילתו (שסיום זה מהווה נתינת טעם להתחלתו)?! ולכאורה היה צריך לומר רק "מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", בלי תיבת "כי".

ועל כן נראה לפרש, שכאשר אומרים ב"אתה הראת" את הפסוק "כי מציון", הרי שתיבת "כי", בתור נתינת טעם, מתייחסת להפסוק שאומרים מקודם לכן בנוסח זה: "מלכותך מלכות כל עולמים – וממשלתך בכל דור ודור"³².

ולפי פירוש זה נרוויח לבאר, ששני החלקים בפסוק "כי מציון גו'" מקבילים הם לשני החלקים בפסוק "מלכותך גו'" (ולכן אומרים שני פסוקים אלו זה אחר זה). כלומר:

בתחילה אומרים שני ענינים: (א) "מלכותך מלכות כל עולמים", (ב) "וממשלתך בכל דור ודור"; ואחר כך באים ונותנים טעם לשני ענינים אלו – "כי":

על העניין הא', "מלכותך מלכות כל עולמים" – ניתן הטעם בחלק הא' של הפסוק שלאחריו, "כי מציון תצא תורה";

ועל העניין הב', "וממשלתך בכל דור ודור" – ניתן הטעם בחלק הב' של הפסוק שלאחריו, "כי דבר ה' מירושלים".

והעניין בזה:

יש לבאר, שכוונת הכתוב היא לשני ענינים, המתאימים לשני הענינים שבסיום הכתוב: "ויורנו מדרכיו" – שייך ל"מציון תצא תורה"; ו"נלכה באורחותיו" – שייך ל"ודבר ה' מירושלים". כי גם בלימוד האומות ("והלכו עמים רבים") ישנם מעין שתי מדרגות אלו שבלימוד:

"ויורנו מדרכיו", היינו לימודם להשכיל ולהבין בענינים השייכים לשבע המצוות שלהם (ראה מצו"ד ומצו"צ עה"פ), באופן שמציאותם תזדכך ותתעדן (ע"ד מדרגת "ציון", שמורגשת מציאות האדם); ו"נלכה באורחותיו" היינו – "נלכה" מלשון "הליכה" ומלשון "הליכה", שהם הולכים ומקיימים בפועל את שבע המצוות עם כל פרטי הליכותיהן, דבזה מודגשת בעיקר היראת שמים שלהם (ע"ד "ירושלים", יראה וביטול).

(32) תהלים קמה, יג.

ההבדל בין "מלוכה" ו"ממשלה" הוא³³, שמלוכה היא מרצון העם, וכהלשון הידוע: "ומלכותו ברצון קבלו עליהם"; ואילו ממשלה ענינה שהמושל שולט על העם בעל כרחם, גם אם אינם רוצים.

והם הם שני הענינים שנתבארו בעניין "ציון" ו"ירושלים":

מצד מדרגת "ציון" – לימוד התורה הוא מצד שכל ומציאות האדם, דאזי הלימוד הוא מתוך חיות ותענוג, וממילא הוא מתאחד עם דברי התורה באופן ש"מלכותו ברצון קבלו עליהם"; ולכן מלימוד זה נפעל בעולם העניין של "מלכותך מלכות כל עולמים", שבעולם מתגלית מלכותו של הקב"ה באופן של מלוכה ברצון.

ואילו מצד מדרגת "ירושלים", הלימוד הוא בתכלית הביטול, באופן שהוא כופה ומבטל את עצמו לרצון הקב"ה (שבמדרגת "דבר הוי") גם אם אינו מבינו ומשיגו; ולכן מלימוד זה נפעל בעולם העניין של "וממשלתך בכל דור ודור", שבעולם מתגלות גם מדרגות נעלות יותר באלוקות, שהדרך להשיגן היא דוקא באופן של ממשלה ו"כפייה" כביכול, כי אי אפשר לתופסן בהבנה והשגה.

33) ראה לקוטי תורה: דברים א, ריש ע"ב; ר"ה נו, סע"ב ואילך. מאמרי רבינו הזקן תק"ע – ע' קמ-קמא. סידור עם דא"ח נג, ג ואילך. מילואים ליהל אור ע' תרפה ואילך. ובכ"מ.